

Konuşmacı: İlyas UÇAR

Raportör: Yunus ÇOLAK

İslam tarihi kaynakları multidisipliner bir çevreye referans olma hüviyeti taşıyor. Aynı şekilde kentsel araştırmalar da pek çok disiplinin bir arada düşünülmesini gerektiren geniş bir yelpazeden beslenmesi gerekiyor. Bunların içerisinde özellikle şehir tarihçiliği, yerleşmelerin özelliklerini tarih disiplinin yöntemleri ile destekleyen bir açılım sağlıyor. Gerek temel İslami referansların ve gerekse bu referanslarla ortak dili kullanan tarihi kaynakların şehirler ve her ölçekte yerleşmeler için kullandığı kavramsal altlıklar güncel kent araştırmalarının tarihsel boyutunun aydınlatılmasında önem taşıyor.

Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi & Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi Dr. İlyas Uçar'ın İLEM'de gerçekleştirdiği "Şehir Çalışmalarında İslam Tarihi Kaynaklarının Kullanımı" başlıklı sunum, genişleyen kentsel araştırma yazını içerisinde özellikle ülkemizde sınırlı bir seyir izleyen İslam Tarih kaynaklarına kapı aralıyor. Uçar'ın 2019'da tamamladığı doktora araştırması, İslam tarihinin ilk şehri Medine'nin mekânsal biçimlenişine ve biçimlenmenin gündelik hayat kapsamında irdelenmesine hasredilmiş. İslam'ın iki "harem" beldesinden biri ve üç kutsal şehirden ikincisi olan "Medine-i Münevvere" etrafında yapılan bir araştırma da, tabiatıyla zengin bir başvuru listesini açığa çıkarıyor. Uçar'ın araştırmasında kullandığı tarihsel literatür, Medine örneğinde, İslam

tarihçilerinin, gerek siyasi gerekse askerî nedenlerle kimi zaman da bütünü ile kültürel saiklerle dikkatlerini çekmiş şehirler için de referans olma gücünü saklı tutuyor. Dolayısı ile, Uçar'ın hacimli literatür taraması, şehir araştırmacıları içinde taranmayı bekleyen kaynaklar olarak açığa çıkıyor. Öte yandan bu kaynakların keşfi kadar, kaynakların kentsel olgular için kullandıkları kavramsal arka planı da tanımak gerekiyor. Uçar, günümüz Portekiz başkenti Lisbon'a dair yaptığı bir araştırmayı örnekleyerek, temel İslam kaynakları ve tarih metinlerinin ıstılâh yönünün bilinmesi sayesinde geriye dönük yerleşme biçimlerinin adlandırılmalarından başlayan bir sahanın kolaylaşabileceğini bu görüşünü daha da açık hale getiriyor.

¹² Seminer kaydı: https://www.youtube.com/results?search_query=%C4%B0LYAS+U%C3%87AR

Medine örneği, güçlü referanslara sahip bir dönemi yansıması ile alternatif pek çok şehir örneğinden ayrılıyor. Bizzat Hz. Muhammed'in -sallallahualeyhivesellem- gelişi ile şehirlik vasfı kazanan bir yerleşmenin ayrıntılı gelişme süreci onu bir yirminci okuma tarzı ile yeniden takip etmeyi de mümkün kılıyor. Uçar, kendi ifadesi ile "Yesrip'ten Medine'ye" bu "dönüşüm hikayesi"ni yeniden anlamak ve yeniden yazmaya çalışıyor. Zira, ona göre günümüz kentlerindeki "sorunun düşünsel köklerinin anlaşılmasına ilişkin önemli bir perspektif sağlama"¹³ potansiyeli, bu okuma ile kolaylaşabilir. Bu arayışı dikkate alındığında Uçar'ın çabası, İslam Tarihi araştırmasının sınırlarını aşarak şehir kuramına ilişkin tartışmaları besleyecek ve islam şehirlerine ilişkin teorilere zemin üretecek bir yönelime de karşılık geliyor. Şayet, Medine şehriden sonra kurulan Kufe veya Basra gibi İslam tarihinin erken dönem şehirleşme hareketlerine bakılır veya daha başka örnekler incelenmek istenirse de Medine'deki biçimlerin tekrarlandığını ortaya çıktığından böylesi bir teorik üretimde Uçar'ın ifadesi Medine, tüm bu şehirler ağının "imamesi" konumunda olmaktadır.

İslam şehirlerinde Medine prototipi, kavramsal ve idari örneğini korurken yeni şehirler ile birlikte kentlerde üretilen yeni biçimler de peşi sıra geliyor. İslam tarih kaynakları üzerinden bu biçim ve işlev zenginliği de takip edilebiliyor. Uçar özellikle, mescid, darulimara, hastane, medrese, çarşı, han, hamam, çeşme, türbe ve daha pek çok unsurun bu kavramsal ve idari altlık üzerinde çeşitlendiğine işaret ediyor. Yapıların ve işlevlerin isim ve biçimleri genişleyen coğrafyanın koşulları ile yenileniyor, örneğin Medine'de son derece büyük öneme sahip kuyular, coğrafyanın saçaklandığı bölgelerde yerini çeşmelere, havuzlara bırakıyor.

Kuşkusuz, şehir tarihçiliği içerisinde İslam tarih kaynaklarına olan müracaat, bu tarihin kapsamını Müslümanların diğer bir deyişle Hz. Peygamber'e inanan toplulukların yaşadığı coğrafya ile kısıtlıyor. Aynı şekilde zamansal olarak bu topluluğun güçlü bir biçimde tarih sahnesine çıkışı da hicret hadisesine dayandığı için geçmiş olarak da zamanı hicret ile kayıtlıyor.

Uçar'ın anlatımı ile, İslam Tarihi kapsamına giren kaynaklara dikkat edilirse, olayları olduğu gibi aktaran rivayetçi metinler; öğüt verme odaklı pragmatik metinler ve olayların nedenleri ve gerçekleşme biçimleri üzerinde duran araştırmacı metinler olarak üç grupta toparlanabilir.

Geniş bir dönemi ve büyük bir coğrafyayı, süreç içerisinde farklılaşan idari-kültürel mozaiği dikkate alındığında İslam tarih kaynakları, araştırmacıları dikkatli olmaya iten bir takım zayıf ve güçlendirilmesi gereken unsurları barındırıyor. Bunların başında kaynakların tespit ve tasnifinde yaşanan sıkıntı geliyor. Zira, bazı kaynakların tedvini hadiselerin gerçekleşmesi üzerinden zaman geçtikten sonra mümkün olabildiği görülüyor. Bir diğer husus ise, siyasi-askerî tarihin baskın ve merkezî bir ilgi unsuru olarak öne çıkması. Üçüncü bir zorluk ise, günümüz bilimsel eleştiri standartları ile İslam tarih kaynaklarına yaklaşmanın üreteceği

¹³ Uçar, (2019), Medine'de Gündelik Hayat -Mekânın Üretimi, İstanbul: Fecr Yayınları, s. 15

problemler. Bu problem kaynaklara bakarken anakronizm veya islami ana referansların ya da inanca bağlanan konuların yaşatacağı karmaşadan doğabilmekte, ya da muayyen olayların, toptan değerlendirmeler ile kabul ve red görmesine neden olabilmektedir. Araştırmaların gayesinin doğru çizilmesinin gerekliliği de Uçar'ın son olarak vurguladığı önemli bir husus. Zira çalışma gayesinin netleşmediği koşullarda farklı kültür kaynaklarının kullanımında ciddi çekinceler yapay olarak üretilebiliyor, örneğin farklı mezhep, din ya da düşünce gruplarının metinleri toptan göz ardı edilebiliyor. Doğru bir araştırma sorusu ve dakik bir süreç içinde farklı kaynakların bir arada izlenmesi gerekiyor. Öte yandan bir grup kaynak için, o kaynakların da kaynağına bakılması gerekiyor, ancak tespit imkanı olmayabiliyor. Aynı zamanda, arkeoloji gibi bir takım kaynakların kullanımındaki kısıtlılıklar ya da olanaksızlıklar da İslam tarihini diğer tarihsel çalışmalardan ayıran bir zorluk olarak değerlendirilebilir.

Uçar, şehir çalışmaları ekseninde İslam tarihi kaynaklarının kullanımında dikkat edilmesine işaret ettiği hususlardan sonra, bu kaynakların dahil oldukları disiplinlere göre başlıcalarını tanıtarak konuşmasını sonlandırdı.

Birincil kaynak elbette Kuran-ı Kerim; zira Kuran'ın barındırdığı kavramlar ve vahyin doğrudan gündelik hayata da bağlı olarak nüzulü onun önemini tarihi araştırmada da öne çıkarıyor. Devamında hadis kaynaklarının tamamı farklı cihetleri ile İslam tarihine kaynaklık ediyor. Üçüncü olarak siyer ve meğazi kitapları ki başlıcaları İbn İshak, Vakidî, İbn Hişam, İbn Hazm, İbn Hibban. Dördüncü, Tabakât kitapları; İbn Sa'd, İbn Abdilberr, İbnül Esir, İbn Hacer bu eserlerin başında geliyor. Beşinci grupta, genel tarih kitapları, örneğin, Halife bin Hayyad, İbn Kuteybe, Dîneverî, Yakubî, Taberî, Burûci, İbnül Esir, İbn Kesir bu sahada kapsamlı bilgiler sunan klasik yazarlar. Altıncı olarak, Vefâyat kitapları geliyor: İbn Hallikân, Kutbi, Saferî bu gruptaki yazarlar. Edebiyat kitapları yedinci grupta, toplumsal yapıyı çarpıcı biçimde yansıtan eserler olarak öne çıkıyor: Cahız'ın el-Beyan ve Tedvin, İbn Dureyd, E-İştikâk ve en önemlisi de İsfehani'nin el-Eğâni kitabı bu alanda öne çıkıyor. Sekizinci olarak fütuhât kitapları geliyor. Ezrâki'nin Mekke Tarihi, Vakidî'nin Futûh-u Şam'ı, Belâzurî'nin Futh-ul Buldan'ı, İbn Asem el-Kûfi'nin Kitab'ul-Futûh'u bu meydana öne çıkan eserler. Ensab, neseb kitapları da dokuzuncu kategoride yer alıyor: İbnül Kelbi'nin Cemheretül-Neseb'i, Belâzurî'nin Enmsâb'ul-Eşrafı ve İbn Hazm'ın Cemheretul Ensabul Arab'ı doğrudan gündelik hayata dair detay bilgiler içerebiliyor. Onuncu yazım türü olarak da Harâc – Emval türü kitaplar, şehirlerin ekonomisine dair bilgiler içeriyor: Ebu Yusuf'un, Yahya bin Adem'in, Kasım bin Sellam'ın, İbn Zenceveyh'in, Hüdame bin Cafer'in kitapları bu anlamda öne çıkıyor ki büyük ölçüde de bu eserler Türkçe'ye de çevrilmiş durumda. On birinci bir tür olarak toplumsa değer yargılarını ve çatışmaları anlamak bağlamında gündelik hayata temas eden Fiten ve Melâhim kitapları yeri geldikçe başvurulabilecek bir kaynak hüviyetinde: Nuaym bin Hammad'ın el-Fiten bu kategoride öne çıkan bir eser. Delail'ün Nübüvve,

Şemâil gibi İslam tarihi kaynakları da, Hz. Peygamber etrafında kavramsal yapıyı tamamlamak için başvurulabilecek bazı yazı türleri olarak kabul edilebilir. Lügatler, Sözlükler de son derece önemli kaynaklar olarak kabul ediliyor. İbn Manzur'un Lisanül-Arab'ı, Halil bin Ahmed'in Kitab'ul Ayn'ı, Zebidî'nin Tac'ul-Arûs'u, Firûzabad'ın Kamus'ul Muhî't'i il elde bakılması gereken klasik lügatlar. Uçar son olarak, en önemli yazım türü olarak da vasıflandırdığı doğrudan şehir, bölge etrafında yazılmış eserlerin önemine vurgu yaptı. Bu gruptaki kitaplar çalışılan bölge veya şehire göre ana başvuru kimliği taşıyor. Bunların en geniş, İbn Asâkir'in Tarih-ul Dimeşk adlı eseri olarak öne çıkıyor (72 cilt). Aynı şekilde, Ezrâkî'nin Ahbâru'l-Mekke'si, İbn Şebbe'nin Tarihü'l-Medine'si bu grupta değerlendirilebilir. Coğrafya kitapları da bir başvuru grubu oluşturuyor: İbn Hurdaz'ın, El-Mesalik ve-el-Memalik, Mucem'ul-Buldan'ı bu kitapların başında geliyor. Uçar, konuşmasında son olarak Medine özelinde öne çıkan başvuru eserlerini de ele aldı. Dile getirdiği bazı eserlerin tercümesi müjdesini de yer vererek, çalışmaya konu edinilen yer ve zamanın doğru bir kronoloji ile izlenmesi gerektiğini ifade etti. Bu geniş kaynak havuzundan, her çalışmanın kendi sistematığı içerisinde bir hiyerarşi kurabileceğine işaret etti.

Kuşkusuz Medine özelinde yapılan bir araştırmanın, tekabül ettiği geniş literatür, beraberinde yeni kavramsal arayışları da besleyecek hüviyette. Medine şehri örnekliğinde görsel zenginliğin de üretileceği yeni çalışmalara olan imkan ve üretilecek metodolojinin kullanılabilirliği burada belirleyici olacak. İslam tarih kaynaklarının izlenmesindeki yöntem problemler ve yazım türleri günümüz kentsel araştırmalarındaki bir takım boşlukları ve perspektif daralmasını aşmaya imkan verecek mi bunu da büyük emekleri göz alacak araştırmacıların gayreti ile göreceğiz.

İlyas UÇAR

İlyas Uçar Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi SBE. Tarih (Ortaçağ) Anabilim Dalı'nda "Hz. Peygamber Dönemi Medine'de Gündelik Hayat" başlıklı teziyle 2019 yılında doktorasını tamamladı. Halen Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi & Sanatları Bölümü Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi Ana Bilim Dalında Dr. Öğretim Üyesi olarak görevine devam etmektedir.